

پنجاه و پنج ساله

دابلو- گوردون ایست

تاریخ در بستر جغرافیا

ترجمه‌ی
دکتر حسین حاتمی‌نژاد
حمیدرضا یغمایی

ترجمه‌ای از

The Geography behind History

by W.Gordon East

by arrangement with Thomas Nelson & sons Ltd 1965; reissued 1999.

تهران، ۱۳۹۲



تاریخ در بستر جغرافیا

تالیف: دابلیو. گوردون ایست
ترجمه: دکتر حسین حاتمی نژاد و حمیدرضا پیغمبری
ویراستار: محبوبه کرمی
ناشر: پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام
مدیر نشر: خلیل قویدل
چاپ اول: ۱۳۹۲
شمارگان: ۱۰۰۰
چاپ و صحافی: فرارنگ
ردیف انتشار: ۲۰
تومان: ۱۰۰۰

کلیه‌ی حقوق برای پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام محفوظ است
خیابان ولیمصر (۳)، خیابان شهید عباسپور، خیابان رستگاران، شهر روز شرقی، شماره‌ی ۹
تلفن: ۳ - ۸۸۶۷۶۸۶۱ - ۸۸۶۷۶۸۶۰ نمابر: ۸۸۶۷۶۸۶۰
web: www.ptc.ac.ir

عنوان و نام پدیدآور:	تاریخ در بستر جغرافیا / دابلیو. گوردون ایست؛ ترجمه‌ی حسین حاتمی نژاد و حمیدرضا پیغمبری.
مشخصات نشر:	تهران: پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام، ۱۳۹۲.
مشخصات ظاهری:	۲۵۳ ص.
شابک:	978 - 600 - 93472 - 3 - 0
وضعیت فهرست‌نویسی:	فیا
شناسه افزوده:	حاتمی نژاد، سیدحسین، ۱۳۳۵ -، مترجم
شناسه افزوده:	پیغمبری، حمیدرضا، ۱۳۵۹ -، مترجم
رده بندی کنگره:	۱۳۹۲ ت ۹۲ الف / G۱۴۱
رده بندی دیویی:	۹۱۱
شماره کتابشناسی ملی:	۳۰۸۷۸۴۰

سخن اول

تاریخ هر امت و جامعه‌ای بیانگر فرهنگ و تمدن آن است. به همین دلیل، علم تاریخ در میان علوم، جایگاهی ویژه یافته است. جامعه‌ی اسلامی به عنوان یک امت جهانی، دارای چهارده قرن سابقه‌ی تاریخی با ابعاد و عناصری روشن و بدون ابهام است. اهمیت این پیشینه‌ی تاریخی و ابعاد گوناگون آن، مانند فرهنگ، تمدن، علوم، اخلاق، فلسفه و هنر و نقش بی‌بدیل آن در تمدن جهان معاصر، تلاش گسترده‌ی دانشگاه‌ها و دانشمندان غربی را نیز در راه تحقیق و مطالعه‌ی این تاریخ عظیم برانگیخته است؛ تا بدان پایه که معتبرترین منابع و اطلاعات پژوهشی در حوزه‌های گوناگون تاریخ اسلام را در مراکز علمی غرب می‌توان سراغ گرفت.

به‌رغم توجه ویژه‌ی پژوهشگاه‌های دنیای غرب به اسلام، به علت ناتوانی ذاتی آنها از شناخت اسلام ناب و حقیقی - به دلیل عدم دسترسی مستقیم و به دور از تحریف به منابع اصیل، و لاجرم اطلاع محدود پژوهشگران از زمینه‌ها و پس‌زمینه‌های یک تحقیق علمی جامع، آغاز حرکتی اساسی و همه‌جانبه از سوی دانشمندان اسلامی به منظور تصحیح و تکمیل تلاش‌های گذشته ضروری است. اگر این حرکت، گسترده، غنی و متکی بر پیشرفته‌ترین روش‌های پژوهشی آغاز شود، بی‌شک تغییرات بنیادی در مسیر این گونه مطالعات در پژوهشگاه‌های مهم دنیا در زمینه‌ی تاریخ اسلام و مسائل مختلف آن دور از دسترس نخواهد بود.

هدف اساسی از تأسیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام - که هم اکنون در آغاز راه است - گام زدن در راه تحقق این آرمان می‌باشد. این پژوهشکده با همت و پیگیری استادان ارزشمند تاریخ اسلام و

رشته‌های پیوسته به آن، آغاز به کار کرده و برای نیل به اهداف مقدس خود، آمادگی همکاری با همه‌ی کسانی است که به این اهداف ایمان دارند. از این رو، پاسخگویی به هزاران پرسش را که در خلال مطالعه‌ی ۱۴ قرن تاریخ اسلام مورد توجه خواننده و به خصوص پژوهشگران قرار می‌گیرد، وجهی همت خود قرار داده است. تحقق این مهم با روش‌های گوناگون دنبال می‌شود، که نشر آثار پژوهشی استادان و کارشناسان - به صورت تألیف و یا ترجمه - مانند اثر حاضر، از جمله‌ی آنهاست. البته برنامه‌های همچون تشکیل کارگاه‌های تخصصی، نشست‌های علمی تخصصی و حمایت از پروژه‌های پژوهشی مورد نیاز، نیز برای تحقق هدف یاد شده در حال پیگیری و اجراست که ضرورت دارد کیفیت و کمیت آنها افزایش یابد.

این مرکز، هم‌اکنون با شش گروه علمی و زیر نظر شورای علمی فعالیت می‌کند، که ان شاء الله به زودی تعداد آنها به دو برابر افزایش خواهد یافت. از جمله اقدامات کم‌سابقه‌ی پژوهشکده، تأسیس دانشنامه‌ی جغرافیای تاریخی جهان اسلام است که بزودی اولین مجلد آن عرضه خواهد شد. این دانشنامه با ریاست یکی از استادان در هفت گروه علمی مشغول فعالیت است و هزاران مدخل را - تاکنون - همراه با منابع اصلی آن در پایگاه اینترنتی عرضه کرده است تا دسترسی محققان به منابع را آسان کند.

پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام به وسیله‌ی پایگاه اینترنتی خود با همه‌ی پژوهشگران و علاقه‌مندان به مطالعه در سراسر جهان پیوند برقرار می‌کند. این پایگاه، علاوه بر انعکاس همه‌ی فعالیت‌های این مرکز علمی، بازتاب‌دهنده‌ی فعالیت‌های علمی انجام شده توسط مراکز و اشخاص دیگر در این رشته است. با فعال شدن پایگاه مزبور، دسترسی پژوهندگان به مرکزی جامع و همه‌جانبه، که انعکاس‌دهنده‌ی همه‌ی آثار موجود در زمینه‌ی تاریخ اسلام باشد، میسر خواهد شد.

علاوه بر آن، هم‌اکنون کتابخانه‌ی تخصصی (حقیقی و مجازی) فعال است و به تدریج فعال‌تر خواهد شد. از خداوند بزرگ، برای این تلاش و همه‌ی تلاشگران در راه حق و حقیقت، آرزوی موفقیت می‌کنم.

سیدهادی خامنه‌ای

رئیس پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام

من را بهین فطرتی گوارشنا قسم
 و اول و ترجمه آن را که معانی
 سرور به محمد و در بخش مهر افرا
 با یکی عوار و عوار را که در
 بسیار معنی و معنی
 حزن به وقت و وقت
 از صحتی ترا هم از هم
 یعنی دارم که در
 به نقص در

محمد
 ۱۳/۲/۱۹

... جویبارهایی که می‌خروشدند
تاریخی را می‌سرایند که می‌آید و می‌گذرد
و هر قطره‌ی آن همپای خردی سلیمانی است.

والتر دو لا مار، صمعی آنچه گزشتنه است^۱

[تاریخ و جغرافیا] اگر باهم یکی شوند، مطالعاتمان را سرشار از اشتیاق و انتفاع می‌کنند
و اگر از هم دور باشند هر دو آسیب می‌بینند.

دکتر هیلین، گیتی‌شناسی^۲

1 Walter de la Mare, *All That's Past*

2 Dr. Heylyn, *Cosmographia* (1649)

فهرست مطالب

۱۵	مقدمه‌ی مترجمان
۱۹	فصل یکم: جغرافیا به‌عنوان سندی تاریخی
۳۵	فصل دوم: نقشه‌های کهن به‌مثابه اسنادی تاریخی
۴۷	فصل سوم: موقعیت جغرافیایی
۶۳	فصل چهارم: اقلیم و تاریخ
۷۹	فصل پنجم: راه‌ها
۱۰۱	فصل ششم: شهرها
۱۲۷	فصل هفتم: سرحدات و مرزها
۱۴۵	فصل هشتم: زیستگاه و اقتصاد
۱۶۱	فصل نهم: پیدایش تمدن
۱۷۹	فصل دهم: پیدایش تمدن در قاره‌ی امریکا
۲۰۱	فصل یازدهم: اروپا و چین

۲۱۹	 فصل دوازدهم: سیاست‌های بین‌المللی
۲۳۷	 فهرست اصطلاحات
۲۴۱	 نمایه

www.ketab.ir

فهرست تصاویر

۱. دنیایی مدیترانه‌ای از سده‌ی هفتم تا پنجم پیش از میلاد ۳۲
۲. مناطقی از انگلستان که نقشه‌های توپوگرافیک با مقیاس بزرگ در سده‌ی هجدهم آن‌ها را پوشش داده‌اند ۳۷
۳. پراکندگی زمین‌های زراعی در برکشایر در حدود سال ۱۷۶۱ (براساس مساحی جان روک) ... ۴۰
۴. پراکندگی درختزار، خلنگزار و زمین‌های عمومی در برکشایر در حدود سال ۱۷۶۱ (براساس نقشه‌ی ویلیام فارست) ۴۱
۵. قصبه‌ی گلزهیل، برکشایر (با اقتباس از جان روک) ۴۲
۶. زمین محصور در دو قصبه‌ی لانارکشایر در حدود سال ۱۸۰۸ (براساس نقشه‌ی ویلیام فارست) . ۴۴
۷. کاربری از زمین در ویلتشایر (ترسیم‌شده از روی نقشه‌ی توماس دیویس، ۱۷۹۴ همراه با اصلاحات آندک، ۱۸۱۳) ۴۵
۸. جهان در حدود ۱۵۰ میلادی، از دیدگاه بظلمیوس ۴۸
۹. جهان در ۱۵۷۰ میلادی، از دیدگاه آرتلیوس ۴۹
۱۰. ناحیه‌هایی با فاصله‌ی یک‌هفته‌ای از نیویورک در سال‌های ۱۸۰۰، ۱۸۳۰ و ۱۸۵۷ و مسافت سه روزه در سال ۱۹۳۰ ۵۰
۱۱. بریتانیا چسبیده به قاره‌ی اروپا، حدود سال ۷۵۰۰ ق.م. ۵۰
۱۲. رادهای کشتی‌رانی میان بریتانیا و شرق دور ۵۲

۶۳. دره‌ی سند و سرزمین‌های مرزی آن ۱۷۱
۶۴. تنگه‌ی برینگ و راه ورود به امریکای شمالی از سمت آلاسکا ۱۸۲
۶۵. موقعیت تمدن‌های پیش از کلمب در قاره‌ی امریکا ۱۹۰
۶۶. یک نقشه‌ی تاریخی مرکب از چین ۲۰۳
۶۷. امپراتوری روم در غرب و چین در شرق دور در سده‌ی نخست میلادی ۲۰۵
۶۸. تقسیمات اصلی طبیعی در آسیا ۲۰۶
۶۹. سرزمین‌های اصلی آسیای مرکزی ۲۰۸
۷۰. «کمرگاه آسیا» ۲۱۴
۷۱. خلافت اسلامی در وسیع‌ترین گستره‌ی خود ۲۱۵
۷۲. راه‌های میان اروپا و چین و حدود امپراتوری مغول، حدود سال ۱۲۹۰ میلادی ۲۱۷
۷۳. برخی بلوک‌های بین‌المللی ناتو، قلمرو کمونیسم، و اتحادیه‌ی غرب ۲۲۷
۷۴. الگوی جامعه‌ی اقتصادی اروپا، سازمان تجارت آزاد اروپایی و شورای همکاری‌های مشترک اقتصادی ۲۳۲

اگرچه معمولاً به صورت سنتی جغرافیا را علم مکان و تاریخ را علم زمان در نظر می‌گیرند ولی در واقع جغرافیا علم (فضا و زمان) است و زمان به عنوان بعد چهارم فضا باید همواره مد نظر قرار گیرد. علم تاریخ هم بدون بُعد فضایی معنایی ندارد؛ حوادث تاریخی در خلاء اتفاق نمی‌افتند بلکه از شرایط (فضایی- مکانی) تأثیر می‌پذیرند. از اصول ماندگار جغرافیا که عبارتند از: علّیت، تعمیم، رابطه و تحول، اصل آخری سیر تکوین پدیده‌های جغرافیایی را در گذر زمان بررسی می‌کند. در فضا هیچ پدیده‌ای- چه طبیعی و چه ساخته‌ی دست بشر- در حال سکون نیست و در طی تاریخ متحول می‌شود. یکی از پارادایم‌های مهم در جغرافیا، پارادایم امکان‌گرایی و گونه‌ی تحول یافته‌اش پارادایم چشم‌انداز همواره سیر تکاملی پدیده‌ها را در طی زمان بررسی می‌کند. در واقع هر رویداد جغرافیایی در زمان حال و ارتباط شرایط (مکانی- زمانی) گذشته است. از نظر علمی بین فضا و زمان تقدمی وجود ندارد بلکه هم‌زمان بودن ویژگی مشترک آنهاست. گروهی از صاحب‌نظران، جغرافیا را تاریخ زمان حال می‌دانند. حال اگر بخواهیم جغرافیای تاریخی را تعریف کنیم ناگزیر می‌شویم دیدگاه‌های عمده را در این زمینه یادآوری کنیم.

از آغاز نیمه‌ی دوم قرن بیستم، جغرافیای تاریخی به تبع تحول کلی جغرافیا تغییر کرد. تا قبل از جنگ جهانی دوم بر بازساخت فضایی چشم‌اندازها در گذشته به منظور درک فرایند تحول و تکوین پدیده‌ها تأکید می‌شد. اما در دوران شکوفای انقلاب کمی در جغرافیا،

جغرافیای تاریخی به عنوان زمینه‌ی ارزیابی مدل‌های کمی در نظر گرفته شد که بتوان براساس قواعد و قوانین حاکم بر آن آینده را پیش‌بینی کرد. اخیراً هم شاهد تغییر این دیدگاه مکانیکی به سوی جغرافیای انسان‌گرا بوده‌ایم که به نحوی بر جنبه‌ی رفتاری جغرافیای تاریخی تأکید می‌کند. امروز با استفاده از سایر علوم در جست‌وجوی ارزیابی و درک تغییرات محیطی در طی تاریخ بشر هستیم.

به‌طور کلی اگرچه اتفاق‌نظری در تعریف و محتوای جغرافیای تاریخی وجود ندارد، اما این چند تعریف عمومیت بیشتری یافته‌اند:

۱. جغرافیای تاریخی فصل مشترک علم تاریخ و علم جغرافیا است.
 ۲. جغرافیای تاریخی بررسی سیر تحول اندیشه‌ی جغرافیایی و پیدایش پارادایم‌های آن است.
 ۳. جغرافیای تاریخی بررسی تاریخ اکتشافات جغرافیایی است.
 ۴. جغرافیای تاریخی بررسی نقش عوامل و پدیده‌های جغرافیایی به‌ویژه جغرافیای طبیعی در شکل‌گیری رویدادهای تاریخ است.
 ۵. جغرافیای تاریخی و بازآفرینی فضاهای جغرافیایی در مقاطع تاریخی گذشته است.
 ۶. جغرافیای تاریخی بررسی سیر تحول چشم‌اندازهای جغرافیایی (طبیعی و ساخته‌ی دست بشر) در گذر زمان است.
- شایان ذکر است که تعاریف دوم و سوم عمده‌تأ تاریخ جغرافیا هستند و با جغرافیای تاریخی فرق می‌کنند.

گوردن ایست در این کتاب چهارمین تعریف فوق را توسعه بخشیده است. او از نخستین جغرافی‌دان‌هایی است که در زمینه‌ی جغرافیای تاریخی با استدلال و ارائه‌ی شواهد معتبر پژوهش‌های ماندگاری انجام داده است.

کتابی که اینک در دست دارید اثری کلاسیک در زمینه‌ی مطالعات جغرافیای تاریخی به‌شمار می‌آید. نویسنده‌ی این اثر «دابلو گوردون ایست» فارغ‌التحصیل تاریخ از دانشگاه کمبریج است. او پس از بیست سال مطالعه در تاریخ اقتصادی، از سال ۱۹۴۷ استاد جغرافیا در کالج بیک برک دانشگاه لندن بوده است. ایست نویسنده‌ی کتاب «محیط انسان» و ویراستار اصلی «متون جغرافیایی نلسون» هم هست. او در این کتاب که در سال ۱۹۶۵ منتشر و تا سال ۱۹۹۹ ده بار تجدید چاپ شده است، در فصل‌های کاملاً مجزا اهمیت جغرافیا را در شکل‌گیری تاریخ بشری با دیدگاهی معتدلانه - نه چون «راتزل» جبرگرایانه - بررسی کرده

است و به دیدگاه صاحب‌نظرانی چون «توین بی» هم انتقاداتی وارد می‌کند. او در تحلیل مسائل متن از اطلاعات تاریخی فراوان خود به‌ویژه در زمینه‌ی تاریخ معاصر اروپا و انگلستان بهره گرفته است و نقشه‌های فراوان متن هم بیشتر در این راستا به کار گرفته شده‌اند. نویسنده بیانی ادبی دارد و چندان میاحث را پیچیده نمی‌کند و با وجود مطالبی بعضاً کهنه، نحوه‌ی نگرش و بسیاری از اطلاعات موجود در کتاب جذاب و مفید هستند.

متأسفانه در این زمینه در ایران پژوهش‌های روشمندی انجام نمی‌شود و محدود کارهایی هم که در این زمینه انجام می‌شود به توصیف محض و ذکر اخبار و شواهد تاریخی متتهی می‌شود. از این رو طرح ترجمه‌ی مهم‌ترین کتب جغرافیای تاریخی در پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام، قطعاً سودمند خواهد بود و به همین سبب مسئولان بخش جغرافیای تاریخی پژوهشکده‌ی تاریخ اسلام به‌ویژه آقایان دکتر یارمحمد بای و دکتر عبدالله ناصری طاهری که همواره طرح‌های ترجمه را پیگیری می‌کنند، شایسته‌ی تقدیر هستند. استاد فقید دکتر محمدحسن گنجی مرد علمی جنّان (۲۰۰۱) در هواشناسی و یدر جغرافیای ایران پس از ارائه‌ی پیشنهادهایی سودمند در زمینه‌ی اصلاح کتاب حاضر، ترجمه‌ی موجود را تشویق و تأیید کرده‌اند. از لطف ایشان بسیار سپاسگزاریم. همچنین از کمک‌های دوستان گرامی آقای سعید نیکروز در جریان ترجمه‌ی کتاب، خانم باهره خاکباز در آماده‌سازی نقشه‌ها، خانم محبوبه کرمی در ویرایش متن ترجمه و خانم لیلا کشانی در تهیه‌ی نمایه‌ی کتاب صمیمانه تشکر می‌کنیم و امیدواریم که مطالعه‌ی این اثر برای دانشجویان و علاقمندان سودمند واقع شود.